

Решетняк Н.Б.

кандидат економічних наук, доцент кафедри загальної економічної теорії,
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Reshetniak Natalia

National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

ПОГЛЯДИ СУЧАСНИХ ЕКОНОМІСТІВ НА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВИ

У статті з'ясовано сутність поглядів відомих економістів ХХ–ХХІ століть на правові засади функціонування держави, їх погляди на саме право, роль державного втручання в економіку. Актуальним дослідження і вивчення цієї теми робить міждисциплінарний ефект, оскільки взаємозв'язок суспільних явищ і погляд на правові конструкції з економічного кута зору відкриває нові можливості як для самих економістів, так і для фахівців-юристів, причому як теоретиків, так і практиків. Важливим є те, що економісти на прикладі реальних суспільних відносин пояснюють соціальні закономірності, які дають можливості юристам вдосконалити правове регулювання. Ринкові засади функціонування економіки, хоч і мають певні недоліки, проте є панівними і базові (основні) права людини, як особисті, так і політичні, тісно пов'язані саме з ідеєю економічної свободи. Що ж стосується державного втручання, то воно вважається цілком можливим, проте має бути водночас обмеженим і не порушувати відповідні кордони свободи особистості.

Ключові слова: економічний конституціоналізм, австрійська школа економічної теорії, економіка і право, економіка і держава, свобода, конституція, ринкова економіка.

Постановка проблеми. Видатні економісти, окрім внеску у власне економічну теорію *per se*, відіграли вкрай важливу роль у формуванні розуміння сутності інших соціогуманітарних явищ, зокрема держави і права. І це не є дивним, враховуючи їх тісний взаємозв'язок і переплетеність соціальних процесів, очевидність впливу розвитку одних суспільних явищ на інші. Відповідно певні закономірності, що можуть бути виокремлені при дослідженні економічних процесів, є актуальними і для правових засад функціонування держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ця стаття є певним розвитком попередніх публікацій, що стосувалися такого досить важливого для економіки і права напрямку досліджень, як економічний конституціоналізм або конституційна економіка [1; 2]. Відповідні дослідження починають з'являтися в сучасній науці все частіше [3; 4]. Водночас економічний конституціоналізм – це не єдиний напрямок, який можна виокремити при аналізі поглядів сучасних економістів на правові засади функціонування держави. Саме тому нинішня стаття є закономірним продовженням попереднього дослідження. Нами пропонується розглянути погляди на державу і право таких економістів, як Абхіджит Банерджи і Естер Дуффо [5], Джоель Вальдфогель [6], Фрідріх фон Гаек [7–12], Тома Пікетті [13], Ернандо де Сото [14], Мільтон Фрідман [15; 16], Девід Фрідман [17], Йозеф Шумпетер [18; 19].

Формулювання цілей статті. Метою статті є з'ясування поглядів сучасних економістів на правові засади функціонування держави. Завданнями статті є: розкрити підходи до розуміння права і держави сучасними економістами; з'ясувати основні проблеми у підходах, які виокремлюють сучасні економісти; з'ясувати перспективу застосування поглядів видатних сучасних економістів на право і державу в контексті реалій в сучасному світі в цілому, а також в контексті сучасних реалій в Україні.

Виклад основного матеріалу. В якості критерію викладення матеріалу візьмемо виключно формальний – розташування вчених за їх прізвищем в алфавітному порядку, оскільки виокремити їх саме за значенням, роллю чи вкладом в науку є доволі складно.

Почнемо із праці Абхіджит Банерджи і Естер Дуффо «Економіка бідності. Як звільнити світ від злиднів». Автори, аналізуючи причини бідності, справедливо звертають увагу на т.з. «порочне коло інститутів» – погані інститути здебільшого створюють нові погані інститути, створюючи порочне коло, тобто втілюючи в життя «залізний закон олігархії» [5, с. 262, 253]. Таким чином, економічні причини породжують погане правове регулювання, яке ще більше спричиняє бідність і злидні. При цьому автори все ж вказують на певне зерно надії, яке по-різному втілюється в різних країнах. Йдеться про можливості політичного курсу і створення хороших політичних програм. Вони спра-

ведливо стверджують, що завжди існують можливості поліпшити функціонування інститутів, навіть у порівняно агресивному середовищі [5, с. 282, 283]. Ця думка дозволяє уникати детермінізму і приреченості, що дає підстави не зважати на поганий стан в економіці і дає шанс на проведення правильного курсу економічних і політичних реформ.

У праці Джоеля Вальдфогеля «Тиранія ринку» висвітлюється ряд недоліків ринкової моделі, передусім, пов'язані із нерівномірними ринками (ринки можуть запропонувати неефективно мало товарів або неефективно багато). В якості розв'язку вчений аналізує ідеї, спрямовані на розв'язання проблеми, а саме – механізм державних субсидій [6, с. 185–207]. Думка вченого така: розвиток відповідних програм стимулюють проблеми навіть не ефективності, а справедливості, проте з огляду на те, що результат вільного ринку неефективний, ці втручання можуть фактично збільшити ефективність [6, с. 207]. Такого роду дослідження демонструють проблему державного втручання, його причини і потенційну ефективність чи неефективність. Роль держави у ринковій системі – традиційний предмет дебатів для оцінки як ефективності, так і власне правомірності втручання держави в економічній моделі в цілому. Надто велике одержавлення може вести до втрати вільного ринку, проте окремі форми втручання можуть демонструвати свою ефективність.

Один із найбільш ліберально налаштованих економістів – Фрідріх фон Гаек, представник австрійської школи, свого часу найбільш яскраво продемонстрував нежиттєздатність соціалістичної планової моделі, як і її недемократичність, тяжіння до тоталітаризму, а також соціалістичні корені нацизму. Його позицію можна відобразити наведеною ним же цитатою Бенджаміна Франкліна: «Хто пожертвував свободою заради тимчасової безпеки, не заслуговує ні на свободу, ні на безпеку» [12, с. 117]. І ще: «Якщо вплив влади в певних видах діяльності не зазнає обмежень і вона може використовувати свої ресурси управління для досягнення конкретних цілей, то в цьому разі про якусь свободу можна й не згадувати» [11, с. 37].

Фрідріх фон Гаек створив цілу трилогію під назвою «Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії» [8–10], а також окрему працю «Конституція свободи» [7], в яких детально описав своє бачення права і конституції на засадах вільної взаємодії індивідів, засад спонтанного порядку, мінімальної ролі держави і ідеї свободи. Одна з його ключових думок щодо регулювання власності звучить так: «Де панує влада закону, завжди діє принцип “немає експропріації без справедливої компенсації”». Однак не завжди визнано, що це інтегральний і обов'язковий елемент принципу верховенства закону. Цього вимагає справедливість; але важливіше, щоб нашою головною гарантією було те, що таке вимушене втручання у приватну сферу допускається тільки в тому разі, коли загальна вигода очевидніша, ніж збитки, завдані порушенням законних інди-

відуальних прав» [7, с. 223]. Таким чином, вчений не є абсолютним індивідуалістом при тлумаченні концепції свободи, проте встановлює ряд вимог, пов'язаних із верховенством закону (верховенством права).

Тома Пікетті, французький економіст, автор праці із досить претензійною назвою «Капітал у XXI столітті», аналізує питання рівності і нерівності у сучасному світі і у зв'язку з цим модель соціальної держави для XXI століття. Вчений звертає увагу на важливу проблему: «сьогодні... нерівність у багатстві, що, за деякими припущеннями, зникла, готова до відновлення чи навіть перевищення свого історичного максимуму. Нова глобальна економіка вселила великі сподівання (наприклад, на зниження бідності), але й збільшила нерівність. На сьогодні багатство деяких найзаможніших осіб дорівнює ледь не цілим країнам» [13, с. 477]. Вчений розмірковує про механізми забезпечення рівності, підвищення податків, а також дилему захисту особистих прав і права власності, зокрема, питання доступу до освіти і реформу пенсійної системи. Головна ідея – модернізація, а не руйнація соціальної держави.

Ернандто де Сото у своїй відомій праці «Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає лише на Заході і ніде більше» піднімає питання незахідного капіталу, його ефективності і проблеми позалегалності. Він проводить аналогію із старими проблемами, що були в Європі триста років тому. Він наголошує на необхідності легального вирішення проблем, що накопичуються і захисту прав власності, появи суспільної угоди для незахідних країн [14, с. 95]. Власне ідея адекватності права ринковим відносинам, захисту власності і майнових прав – це те, що і спричинило свого часу буржуазні революції, натомість у «нових демократіях» таких прогресивних речей ми дійсно часто не бачимо. Саме тому розвиток ринку і капіталізму, гарантування верховенства права, прав власності – це той важливий крок, який є неодмінною умовою для членства у «капіталістичному клубі» і економічного розвитку.

Мільтон Фрідман в дусі Гаєка показує взаємозв'язок між економічною та політичною свободою. Він стверджує, що «з одного боку, свобода економічних стосунків певна річ є складовою свободи в широкому сенсі, тому економічна свобода є самоціллю. З іншого боку, економічна свобода – це необхідний засіб для досягнення свободи політичної» [15, с. 31–32]. Ідея Фрідмана показати державу як нормотворчий орган і третейського суддю [15, с. 57]. Вчений стверджує: «організація економічної діяльності за посередництва добровільного взаємообміну передбачає, що за допомогою держави ми забезпечимо дотримання законності, щоб не допустити примушування одних людей іншими, виконання добровільно укладених контрактів, визначення прав власності, інтерпретації та забезпечення додержання цих прав і забезпечення функціонування кредитно-грошової системи» [15, с. 57].

Розглянемо погляди ще одного економіста, сина Мільтона Фрідмана, – Девіда Фрідмана, теоретика анархо-капіталізму, якого можна також віднести до

представників лібертаріанства. Він доводить, що «розвиток інститутів приватної власності є саме тим механізмом свободи, який дасть змогу кожній людині жити так, як їй хочеться». Вчений пропонує економічний аналіз законів, заради досягнення власної ідеї [17, с. 236]. Причому його аргументи ґрунтуються на наслідках, а не на справедливості [17, с. 234].

Йозеф Шумпетер – економіст і теоретик демократії і соціалізму. Він багато розмірковував про соціалізм, а також його зв'язок із демократією. Його міркування орієнтувалися на ідеї відмирання капіталізму і переходу до соціалізму. Водночас вчений ставив важливі питання: є чи не є демократія одним із тих витворів капіталізму, що мають відмерти разом із ним [18, с. 368]. Висновок, який робить вчений такий: «... навіть якщо не буде потреби експлуатувати людей за допомогою держплану, завдання тримати курс на демократію може виявитись надзвичайно складним... В усякому разі, соціалістична демократія не означатиме ні більшої свободи особи, ні, знову ж таки, подальшого наближення до ідеалів, увічнених у класичній доктрині демократії» [18, с. 374–375]. В часи Шумпетера, дійсно, могло складатися враження, «що соціалізм бере верх», проте невтішні висновки Шумпетера щодо демократії в соціалізмі, особливо для особи, були цілком доречними.

Висновки. Таким чином, можна дійти висновку, що окрім економічного конституціоналізму чи конституційної економіки існує чимало поглядів сучасних економістів (за основу ми беремо ХХ і ХХІ ст.) на сферу держави і права. Економісти зробили значний внесок в розвиток ідеї плюралізму, саморегуляції, вільного і демократичного суспільства, конституції, теорію демократії і гарантування особистої свободи. Багато в чому завдяки економічним вченням ми змогли зрозуміти крах планової економіки і тоталітарних режимів. В нинішніх умовах авторитарні і тоталітарні лідери, натомість, трансформують свої економічні моделі таким чином, щоб залишатися при владі. Для світу актуальним є поєднання особистої свободи і особистих прав, головним чином, права власності, із політичними свободами. Таке поєднання може бути охарактеризовано як політична теорія, вчення, конструкція ліберальної демократії, до формування ідеї якої долучилося багато економістів, філософів, соціологів, юристів, представників інших гуманітарних наук. В контексті сучасної України актуальним є збереження ліберальної демократії в умовах мобілізаційних і надзвичайних заходів в правовому регулюванні праці, власності, особистих і політичних прав і свобод через введення правового режиму воєнного стану і збройної агресії росії проти України.

Список літератури:

1. Решетняк Н.Б. Економічний конституціоналізм: постановка проблеми. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія : «Економіка і управління»*. 2022. № 1. С. 1–7.
2. Решетняк Н.Б., Кузьменко О.В. Економічний конституціоналізм як об'єкт наукового дослідження. *Слобожанські наукові читання: соціально-економічні та гуманітарно-правові виміри : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 15-16 листопада 2022 р.* / ред. кол.: Н.С. Краснокутська та ін.; Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т». Харків, 2022. С. 80–85. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/61246>
3. Батанов О.В. Економічний конституціоналізм в Україні у контексті європейського досвіду: пошук оптимальної моделі. *Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 30 червня 2023 р.* Ужгород : Ужгородський національний університет, 2023. С. 12–33.
4. Бедрій Р. Поняття конституційної економіки та необхідність оновлення Конституції України в частині регулювання фінансово-економічних відносин. *Український часопис конституційного права*. 2023 № 4(29). С. 68–76.
5. Абхіджит Б., Естер Д. Економіка бідності. Як звільнити світ від злиднів. Київ : Наш формат, 2018. 312 с.
6. Вальдфогель Д. Тиранія ринку. Київ : Темпора, 2011. 288 с.
7. Гаєк Ф.А. Конституція свободи. Львів : Літопис, 2002. 556 с.
8. Хайєк Ф.А. Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії : В 3 т. Т. 1 : Правила та порядок / Пер. з англ. Київ : Сфера, 1999. 196 с.
9. Хайєк Ф.А. Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії : В 3-х т. Т. 2 : Міраж соціальної справедливості / Пер. з англ. Київ : Сфера, 1999. 200 с.
10. Хайєк Ф.А. Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії : В 3-х т. Т. 3 : Політичний устрій вільного народу / Пер. з англ. Київ : Сфера, 2000. 252 с.
11. Гаєк Ф.А. Індивідуалізм та економічний порядок. Харків : Акта, 2002. 418 с.
12. Гаєк Ф.А. Шлях до рабства. Київ : Наш формат, 2022. 208 с.
13. Пікетті Т. Капітал у ХХІ столітті. Київ : Наш формат, 2016. 696 с.
14. Де Сото Е. Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає лише на Заході і ніде більше. Київ : Ніка-Центр, 2012. 232 с.
15. Фрідман М. Капіталізм і свобода. Київ : Дух і літера, 2010. 320 с.
16. Фрідман М. Взаємозв'язок між економічною і політичною свободою. *Лібералізм: Ліберальна традиція політичного мислення від Джона Локка до Джона Роуза. Антологія* / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ : Смолоскип, 2009. С. 496–503.
17. Фрідман Д. Механізм свободи. Анархія вільного ринку. Київ : Наш формат, 2019. 328 с.
18. Шумпетер Й.А. Капіталізм, соціалізм і демократія. Київ : Основи, 1995. 528 с.
19. Шумпетер Й.А. Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 242 с.

References:

1. Reshetniak N. B. (2022) Ekonomichnyy konstytutsionalizm: postanovka problemy [Economic constitutionalism: statement of the problem]. *Vcheni zapysky Tavriys'koho natsional'noho universytetu imeni V.I. Vernads'koho. Seriya: "Ekonomika i upravlinnya"*, no. 1, pp. 1–7.
2. Reshetniak N. B., Kuzmenko O. V. (2022) Ekonomichnyy konstytutsionalizm yak ob'ekt naukovooho doslidzhennya [Economic constitutionalism as an object of scientific research]. *Slobozhans'ki naukovy chytannya: sotsial'no-ekonomichni ta humanitarno-pravovi vymiry: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf., 15-16 lystopada 2022 r.* / red. kol.: N. S. Krasnokuts'ka ta in.; Nats. tekhn. un-t "Kharkiv. politekhn. in-t". Kharkiv. Available at: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/61246> (accessed April 12, 2024).
3. Batanov O. V. (June 30, 2023) Ekonomichnyy konstytutsionalizm v Ukrayini u konteksti yevropeys'koho dosvidu: poshuk optimal'noyi modeli [Economic constitutionalism in Ukraine in the context of European experience: the search for an optimal model]. *Konstytutsiyno-pravove budivnytstvo na zlami epokh: poshuky optimal'nykh modeley: materialy Mizhnarodnoyi nauково-praktychnoyi konferentsiyi*. Uzhgorod: Uzhgorod National University, pp. 12–33.
4. Bedriy R. (2023) Ponyattya konstytutsiynoyi ekonomiky ta neobkhdnist' onovlennya Konstytutsiyi Ukrayiny v chastyni rehulyuvannya finansovo-ekonomichnykh vidnosyn [The concept of constitutional economy and the need to update the Constitution of Ukraine in terms of regulating financial and economic relations]. *Ukrayins'kyi chasopys konstytutsiynoho prava*, no. 4(29), pp. 68–76.
5. Abxidzhit B., Ester D. (2018) Ekonomika bidnosti. Yak zvil'ny'ty' svit vid zly'dniv [The economy of poverty. How to free the world from poverty]. Kyiv: Nash format. (in Ukrainian)
6. Val'dfogel' D. (2011) *Ty'raniya ry'nku* [Market tyranny]. Kyiv: Tempora. (in Ukrainian)
7. Hayek F. A. (2002) *Konsty'tuciya svobody* [Constitution of freedom]. Lviv: Litopy's. (in Ukrainian)
8. Hayek F. A. (1999) Pravo, zakonodavstvo ta svoboda: Nove vykladennya shyrokykh pryntsyviv spravedlyvosti ta politychnoyi ekonomiyi: V 3 t. T. 1: Pravyla ta poryadok [Law, legislation and freedom: A new exposition of the broad principles of justice and political economy: In 3 vols. Vol. 1: Rules and order]. Kyiv: Sfera. (in Ukrainian)
9. Hayek F. A. (1999) Pravo, zakonodavstvo ta svoboda: Nove vykladennya shyrokykh pryntsyviv spravedlyvosti ta politychnoyi ekonomiyi: V 3-kh t. T. 2: Mirazh sotsial'noyi spravedlyvosti [Law, Legislation, and Freedom: A New Statement of Broad Principles of Justice and Political Economy: In 3 vols. Vol. 2: The Mirage of Social Justice]. Kyiv: Sfera. (in Ukrainian)
10. Hayek F. A. (2000) Pravo, zakonodavstvo ta svoboda: Nove vykladennya shyrokykh pryntsyviv spravedlyvosti ta politychnoyi ekonomiyi: V 3-kh t. T. 3: Politychnyy ustriy vil'noho narodu [Law, legislation and freedom: A new exposition of the broad principles of justice and political economy: In 3 vols. Vol. 3: The political system of a free people]. Kyiv: Sfera. (in Ukrainian)
11. Hayek F. A. (2002) Indyvidualizm ta ekonomichnyy poryadok [Individualism and economic order]. Kharkiv: Acta. (in Ukrainian)
12. Hayek F. A. (2022) Shlyakh do rabstva [The road to slavery]. Kyiv: Nash format. (in Ukrainian)
13. Pikerrri T. (2016) Kapital u XXI stolitti [Capital in the 21st century]. Kyiv: Nash format. (in Ukrainian)
14. De Soto E. (2012) *Zagadka kapitalu. Chomu kapitalizm peremagaye ly'she na Zaxodi i nide bil'she* [The mystery of capital. Why capitalism wins only in the West and nowhere else]. Kyiv: Nika-Centr. (in Ukrainian)
15. Friedman M. (2010) *Kapitalizm i svoboda* [Capitalism and freedom]. Kyiv: Dux i litera. (in Ukrainian)
16. Friedman M. (2009) Vzayemozv'yazok mizh ekonomichnoyu i polity'chnoyu svobodoyu [The relationship between economic and political freedom] *Liberalizm: Liberal'na trady'ciya polity'chnogo my'slennya vid Dzhona Lokka do Dzhona Roulza. Antologiya*. Kyiv: Smolosky'p, pp. 496–503. (in Ukrainian)
17. Friedman D. (2019) Mekhanizm svobody. Anarkhiya vil'noho rynku [Mechanism of freedom. Anarchy of the free market]. Kyiv: Nash format. (in Ukrainian)
18. Schumpeter J. (1995) *Kapitalizm, sotsializm i demokratiya* [Capitalism, socialism and democracy]. Kyiv: Osnovy. (in Ukrainian)
19. Schumpeter J. (2011) *Teoriya ekonomichnoho rozvytku: Doslidzhennya prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekonomichnoho tsykladu* [The Theory of Economic Development: A Study of Profits, Capital, Credit, Interest, and the Economic Cycle]. Kyiv: Publishing House "Kyiv-Mohyla Academy". (in Ukrainian)

VIEWS OF MODERN ECONOMISTS ON THE LEGAL BASIS OF THE FUNCTIONING OF THE STATE

The article clarifies the essence of the views of famous economists of the 20th-21st centuries on the legal basis of the functioning of the state, their views on the law itself, as well as the role of state intervention in the economy. The relevance of such research is that outstanding economists, in addition to contributing to economic theory per se, played an extremely important role in understanding the essence of other socio-humanitarian phenomena, in particular the state and law. This is quite natural, given the close relationship and intertwining of social processes, the obvious influence of the development of some social phenomena on others. Accordingly, certain regularities that can be identified during the study of economic processes are also relevant for the legal basis of the functioning of the state. The interdisciplinary effect makes the research and study of this topic relevant, since the interrelationship of social phenomena and the look at legal constructions from an economic point of view opens up new opportunities for both economists and legal experts, both

theorists and practitioners. It is important that economists use the example of real social relations to explain social patterns that provide opportunities for lawyers to improve legal regulation. Economists made a significant contribution to the development of the idea of pluralism, self-regulation, a free and democratic society, the constitution, the theory of democracy and the guarantee of personal freedom. In many ways, thanks to economic teachings, we were able to understand the collapse of the planned economy and totalitarian regimes. In the current conditions, authoritarian and totalitarian leaders, on the other hand, transform their economic models in such a way as to stay in power. The market principles of the functioning of the economy, although they have certain shortcomings, are dominant and basic (fundamental) human rights, both personal and political, are closely related to the idea of economic freedom. As for state intervention, it is considered quite possible, but it must be limited at the same time and not violate the relevant boundaries of individual freedom. For the legal regulation of the foundations of state functioning at the level of constitutions, the main achievements of economic theory are important, in particular, the protection of property rights, the principles of the market economy, freedom, the possibility of judicial protection, antimonopoly mechanisms, as well as the very idea of the separation and limitation of state power.

Key words: *economic constitutionalism, Austrian school of economic theory, economy and law, economy and state, freedom, constitution, market economy.*